

Раки БЕЛО

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

**ТУРСКИЯТ СУФИКС *-ДЖИЯ/-ЧИЯ* В ЕДИН БЪЛГАРСКИ
ГОВОР ОТ АЛБАНИЯ****Raki BELO**

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**THE TURKISH SUFFIX *-DJIYA/-CHIYA* IN A BULGARIAN
SPEECH OF ALBANIA**

The present study examines the suffix *-dji* (-ci)/*-chi* (-çi) in a Bulgarian dialect on the territory of the Republic of Albania. It is the most southwestern living Bulgarian language. The material will be of considerable interest to Bulgarian linguistics and more specifically to Bulgarian dialectology.

Ключови думи: суфикс, село Връбник, българска диалектология.

Keywords: suffix, the village of Vrabnik, Bulgarian dialectology.

Вниманието в настоящата статия е съсредоточено върху морфемното словообразуване с помощта на суфикса *-джи* (-ci)/*-чи* (-çi) в един български говор на територията на Република Албания. Става въпрос за най-югозападния жив български говор в Албания, говора на село Връбник. От географска гледна точка то се намира в най-югоизточната точка на Албания и е част от историко-географската област Девол. Разположено е на самата албанско-гръцка граница, на 5 км от град Билиища и на около 30 км източно от град Корча. Откъм албанската страна на границата всички други села (освен с. Връбник) са албаноговорящи. От другата страна на границата, на гръцка територия, на разстояние от около 5 км от Връбник се намират селища с гръцко, влашко и българско население. Наблизо са и градовете Лерин (Φλώρινα) и Костур (Καστοριά).

Българска реч продължава и днес да се чува из това село в Албания, съхранило българските езикови, фолклорни и етнографски традиции в тази балканска страна. Уникалността на връбнишкия говор е подчертана в обширното и подробно изследване на Е. Христова (Христова 1995). Посветени на това

българско село са и редица други проучвания, свързани не само с езика, но и с топонимията, народните традиции и обичаи на жителите му (вж.: Бело 1999, 2005; Нестори 2012; Steinke, Ylli 2007).

Както казахме и в началото, специално внимание в тази работа ще бъде обърнато на словообразователния формант **-джи** с главна цел да се покаже функционалната натовареност на форманта в българския говор на село Връбник, като се представи и анализира събраният материал. Тази наставка досега не е била обект на конкретно изследване в този говор. Темата би представлявала интерес за българското езикознание и по-конкретно за българската диалектология, а и за балканското езикознание. Материалът, представен тук, е лично събран на терен от местни информатори.

Проникването на думи от турски произход в езиците на балканските народи започва още през XV век и продължава почти през петте века на османско владичество, време на съвместно съществуване и общуване на Балканите. Тези думи от турски (или чрез турски – от арабски и персийски) са от всички области и навлизат масово в лексикалните системи на тези езици, което води и до установяване на словообразователни елементи в тях, повечето от които са общи. Няколко са суфиксите, заети от турски в балканските езици, но днес не всички са продуктивни. Една от най-разпространените наставки е **-джи/-чи**. Тя се среща във всички балкански езици, като е влязла чрез турски заемки, напр.: в албански: *bojaxhi, kafexhi*; в български: *бояджия, бозаджия*; в сръбски: *bojadzija, topdzija*; в румънски: *cafegiu, hangiu*; в новогръцки *βιολιτζής, καφετζής* (Xhuvani, Cabej 1962).

Формантът **-джи/-чи** е стара наставка в турския език, която както в миналото, така и днес продължава да е много продуктивна особено при образуване на съществителни имена. В съвременния турски език суфиксът се среща в няколко варианта (**-си, -сі, -си, -сї, -сі, -си, -сї**), които се свързват с основи в зависимост от вокалната и консонантната хармония (Muharrem 1985).

В говора на Връбник в лексемите с турски елементи този суфикс се среща само в два варианта: **-джи (-сі)** и **-чи (-сї)**. Причината за това със сигурност трябва да се търси в историческото развитие на турския език, но това не е цел на нашето изследване. С навлизането на турския суфикс в българския говор на с. Връбник, поради различията между двата езика по отношение на рода, започнала и адаптацията му в новата среда. Турският език няма граматическата категория род, а българският език има, и при това три рода, така че с навлизането на турските лексеми с този суфикс в българския език става адаптация и по отношение на рода. Така при съществителните за мъжки род той се явява като разширен вариант на наставката **-я**, като се получава хибриден формант **-джия/-чия**, за съществителни от женски род към суфикса **-джи/-чи** се добавят българските наставки **-ица** или **-ка** и се получават хибридните суфикси: **-джица** и **-чийка**, докато за среден род към вариантите **-джи/-чи** се добавя суфикс **-(й)че** и се получава наставката **-джийче/-чийче**.

Събраният материал показва, че една от основните функции на наставката е образуването на *имена за вършители на действие (nomina actoris)*. В основата на тази словообразователна категория лежи ономазиологичната категория за носител на предметно отношение (Кочев 1971: 125). Формациите се мотивират от основи на съществителни имена и означават лица вършители на действие. Признакът на процесуалност и деятелно отношение, носен от имената *nomina actoris*, се съдържа имплицитно (Стоилов 2013: 275). Нека да разгледаме тези формации по род.

– *Формации за мъжки род със суфикс -джия/-чия*

Срещат се названия, назоваващи лица от мъжки род, вършители на действие: *дукъаянджия* ‘този, който работи в дукъян’; *бачоджия* ‘този, който работи в бач’; *бостанджия* ‘този, който отглежда бостан или работи на него’; *фурнаджия* ‘този, който прави и пече хляб във фурна’; *бакърджия* ‘този, който се занимава с бакър’; *каланджия* ‘този, който прави с калай съдовете’; *белъаджия* ‘този, който прави бели’; *алваджия* ‘този, който прави алва’; *саятчия* ‘този, който прави саяти’; *кыраджия* ‘този, който живее от плащане на кырия’; *чифчия*, *шерджия* ‘този, който прави шер, кара се’; *бираджия* ‘този, който пие бира’; *занаятчия* ‘този, който има занаят и си го върши добре’; *плитарджия* ‘този, който прави плитари’; *самарджия* ‘този, който прави самари’; *кьофтеджия* ‘този, който прави кьофтета’; *пастеджия* ‘този, който прави пасти’; *шакаджия* ‘този, който прави шака’; *смешкаджия* ‘този, който прави смешки’; *сапунджия* ‘този, който прави сапун’; *инатчия* ‘този, който проявява инат’; *бозаджия* ‘този, който прави и продава боза’; *муабетчия* ‘този, който прави муабет’; *любовчия* ‘този, който се занимава с или прави любов’; *косаджия* ‘този, който работи с коса’; *пареджия* ‘този, който има много пари’; *анджия* ‘този, който е собственик и работи на хан’; *таванджия* ‘този, който прави тавани’; *тепанджия* ‘този, който удря на тепан’; *гайдаджия* ‘този, който свири на гайда’; *кафеджия* ‘този, който прави или обича да пие много кафе’; *калджия* ‘този, който прави „кал“, когато се строи нещо’; *шекърджия* ‘този, който продава шекър’; *кондурджия* ‘този, който прави кондури, обувки’; *сеирджия* ‘този, който прави сеир, без да участва в нещата, които се случват’; *комарджия* ‘този, който играе комар’; *джамчия* ‘този, който продава джам’; *къумурджия* ‘този, който прави или продава къумур’; *къульаджия* ‘този, който иска „къуль“ безплатно’.

Някой път се среща и видоизменена формата *-жия*, напр.: *тенекъежия* ‘този, който се занимава с тенекъе’; *таксиджия* ‘този, който кара такси’ и др.

Образуването на множествено число става чрез добавяне на *-и*. Получават се формите за множествено число *-джи/-чии*, напр.: *кафеджия* – *кафеджи*; *косаджия* – *косаджи*; *занаятчия* – *занаятчии*; *муабетчия* – *муабетчии* и др.

– **Формации за женски род със суфикс –джица/-чийка**

дукъанджица ‘тази, която продава в дукъан’; муабетчийка ‘жена, която прави много муабет’; смешкаджийка ‘тази, която прави смешки’; инатчийка ‘тази, която има голям инат’; бояджийка ‘тази, която маже с боя’.

Както при мъжки род, и при женски род образуването на множествено число става, като към формите за женски род единствено число (**-джица и -чийка**) се добавя окончание *-и*. Получават се формите: **-джици-** и **-чийки**: дукъанджица – дукъанджици; муабетчийка – муабетчийки и др.

– **Формации за среден род със суфикс -джийче/-чийче**

Освен като форми за среден род може да се говори и за **деминутивно значение** на тези формации: дукъанджййче ‘малко момче, което работи като продавач в дукъан’; кондурджййче ‘малко момче, което прави кондури’; мамледжййче ‘дете, което мами много’; инатчийче ‘дете, което е голям инат’; чифчийче ‘малък чифчия’ и др.

Рядко се срещат и **имена за производители на действие (nomina agentis)**. Определят я като категория на носител на отношение към действие (Кочев 1971: 116): мамледжия ‘този, който мами, лъже’; фалъбаджия ‘този, който се фали’; ловджия ‘този, който лови’; косаджия ‘този, който коси’; свирбаджия ‘този, който свири’; мамледжййче ‘дете, което мами’ и др.

Много слабо е застъпена и категорията **имена за носители на определени черти (nomina attributiva)**: терсаджия ‘този, който е терс, прави пакости’; големджия ‘този, който се прави на голям’.

Рядко се срещат формации, в които не е ясна изходната основа, към която се прибавя наставката, напр.: чифчия ‘този, който работи, оре’; къесежия ‘този, който прави бели’ (тук се появява формата **-жия** на суфикса); ябанджия ‘този, който е чужд, дошъл от друго място’; чорбаджия м. род ‘този, който е богат’ (чорбаджийка за ж. род и чорбаджййче за ср. род).

Заклучение

Както става ясно от материала по-горе, думите от турски с този суфикс в говора на Връбник не са малко. Наставката се наблюдава в два варианта **-джи/-чи**. Първият се среща повече и се свързва с основи, завършващи на гласна, звучна съгласна или сонорни, напр.: *коса* – *косаджия*; *бостан* – *бостанджия*. Вторият се среща по-малко и се свързва с основи, завършващи на беззвучна съгласна, напр.: *занаят* – *занаятчия*; *муабет* – *муабетчия*. Среща се и видоизменена формата **-жи**, напр. *тенекъежия* и др.

Наставката в двата си варианта е влизала в говора на Връбник чрез турските думи, после, с течение на времето тя става продуктивна, като се присъединява и към местни думи от български произход. По този начин се получават хибридни формации (българска основа и турска наставка) като: *коса* – *косаджия*; *кал* – *калджия*; *смешка* – *смешкаджия* и др.

В топонимията и антропонимията на с. Връбник не намерихме нито един случай на имена, образувани чрез този суфикс. По други краища на българското езиково землище или при съседите албанци такива формации се срещат (фамилни имена, напр.: *Калайджиев, Топчиев* и др. в български; *Kallajxhiu, Torçiu* и др. в албански).

Наставката *-джи/-чи* основно се свързва с десубстантивни основи и много рядко с девербални и деадективни. Формантът е характерен при образуването на словообразователната категория *nomina actoris*. Срещат се малко формации от категориите *nomina deminutiva*, *nomina agentis* и *nomina attributiva*. Много от тези формации са свързани със занаяти, които в днешно време са на изчезване, така че заедно с професията се забравят и техните наименования, напр.: *кондурджия, бакърджия, калайджия* не се използват и не са познати на по-младите, а ги помнят по-възрастните, които ги използват все по-рядко. Някои от тези занаяти се срещат и с друга наставка или под друга форма, напр.: *косаджия – косач; кундурджия – чехлар/обуцар* и др.

Ударението във формациите от всички родове е непроменено (постоянно): то е винаги върху гласната *и* от форманта, независимо от това къде се намира в произвеждащата основа (*-джіяя/-чіяя, -джіца/-чійка, -джійче/-чійче*).

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Бело 1999:** *Бело, Р.* Старинна българска топонимия от село Връбник, Корчанско в Югоизточна Албания. – Македонски преглед, 1999, кн. 3, 77–87. [**Belo 1999:** *Belo, R.* Starinna balgarska toponimia ot selo Vrabnik, Korchansko v Yugoiztochna Albania. – Makedonski pregled, 1999, kn. 3, 77–87].
- Бело 2005:** *Бело, Р.* Атрибутивни имена в един говор от Албания. – В: Сборник научни изследвания в чест на проф. Боян Байчев, Велико Търново, 55–61. [**Belo 2005:** *Belo, R.* Atributivni imena v edin govor ot Albania. – V: Sbornik nauchni izsledvania v chest na prof. Boyan Baiychev, Veliko Tarnovo, 55–61].
- Кочев 1972:** *Кочев, Ив.* Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (Съпоставително изследване върху материал от три български говора). // София: ИИБЕ, Нр. 20, 107–185. [**Kochev 1972:** *Kochev, Iv.* Dialektni kategorii i tipove pri slovoobrazovaneto na sashtestvitelnoto ime (Sapostavitelno izsledvane varkhu material ot tri balgarski govora). // Sofia: ПВЕ, Нр. 20, 107–185].
- Стоилов 2013:** *Стоилов, А.* Традиционна земеделска и животновъдна лексика от говорите на Средна Струма. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“. [**Stoilov 2013:** *Stoilov, A.* Traditsionna zemedelska i zhivotnovadna leksika ot govorite na Sredna Struma. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“].
- Христова 1995:** *Христова, Е.* Българска реч от Албания. Говорът на с. Връбник. Благоевград, 1995. [**Hristova 1995:** *Hristova, E.* Balgarska rech ot Albania. Govorat na s. Vrabnik. Blagoevgrad, 1995].

Muharrem 1985: *Muharrem, E.* Türk Dil Bilgisi. İstanbul, 1985.

Nestori 2012: *Nestori, Ll.* Vërbnik. Tiranë, 2012.

Steinke, Ylli 2008: *Steinke, K., Xh. Ylli* Die slavischen Minderheiten in Albanien, 2007.

Xhuvani, Çabej 1962: *A. Xhuvani, E Çabej.* Prapashtesat e gjuhës shqipe. Tiranë.